

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΜΟΥΣΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ»

Ειδίκευση «Μουσική Ερμηνεία και Εκτέλεση/ Μουσική Δημιουργία»

ΘΕΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: JOSEPH MAURICE RAVEL,
RALPH VAUGHAN WILLIAMS ΚΑΙ ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΡΙΑΔΗΣ, ΜΙΑ
ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΣΤΗΝ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟ ΤΟΥΣ ΕΡΓΟ.

Επιβλέπων καθηγητής:

Δημήτριος Χανδράκης (καθηγητής ΜΕΤ)

Εξεταστική Επιτροπή:

Δημήτριος Χανδράκης (καθηγητής ΜΕΤ)

Δημήτριος Πάτρας (καθηγητής ΜΕΤ)

Γεώργιος Βράνος (καθηγητής ΜΕΤ)

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΑΤΣΚΩΦ

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΕΚΕΡΟΓΛΟΥ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΥΠΑΡΙΣΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2022

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΤΕΧΝΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΜΟΥΣΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ»

Ειδίκευση «Μουσική Ερμηνεία και Εκτέλεση/ Μουσική Δημιουργία»

ΘΕΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: JOSEPH MAURICE RAVEL,
RALPH VAUGHAN WILLIAMS ΚΑΙ ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΡΙΑΔΗΣ, ΜΙΑ
ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΣΤΗΝ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟ ΤΟΥΣ
ΕΡΓΟ.

Επιβλέπων καθηγητής:

Δημήτριος Χανδράκης (καθηγητής ΜΕΤ)

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΑΤΣΚΩΦ

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΕΚΕΡΟΓΛΟΥ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΥΠΑΡΙΣΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2022

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος, και ιδιαίτερα τον υπεύθυνο καθηγητή κ. Δημήτριο Χανδράκη για την πολύτιμη καθοδήγηση, διδασκαλία και τις στοχευμένες μουσικές παρατηρήσεις που μας ενέπνευσαν. Επίσης, ευχαριστούμε τον εξάίρετο μουσικό, φίλο και συνεργάτη μας Ρενάτο Δαμονίτσα για την συμμετοχή του στο κουαρτέτο εγχόρδων. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στη Σοφία Κετσετζή και τον Πρόδρομο Κούκο για την βοήθεια στην επιμέλεια της πτυχιακής μας εργασίας και της αφίσας του πτυχιακού μας ρεσιτάλ. Τέλος, ευχαριστούμε τις συζύγους μας και τους γονείς μας για την αμέριστη υποστήριξη και κατανόηση καθ' όλη την διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος.

Πίνακας Περιεχομένων

<i>Εισαγωγή</i>	1
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ	2
1. <i>Joseph Maurice Ravel, μία ευαίσθητη μουσική ιδιοφυΐα</i>	2
2. <i>Ralph Vaughan Williams, αρωγός στην αναγέννηση της αγγλικής μουσικής</i>	6
3. <i>Αιμίλιος Ριάδης, ο μεγαλοφυής συνθέτης της Θεσσαλονίκης</i>	11
4. <i>Maurice Ravel και Ralph Vaughan Williams</i>	14
5. <i>Maurice Ravel και Αιμίλιος Ριάδης</i>	16
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ	17
1. <i>Maurice Ravel, Quator pour instruments a cordes</i>	17
2. <i>Ralph Vaughan Williams, String Quartet in A minor</i>	18
3. <i>Αιμίλιος Ριάδης, Παραλλαγές από το κουαρτέτο σε Σολ</i>	19
<i>Βιβλιογραφία</i>	20

Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται η ιστορική ανασκόπηση της ζωής και του καλλιτεχνικού έργου τριών Ευρωπαίων συνθετών των αρχών του 20^{ου} αιώνα: του Maurice Ravel από την Γαλλία, του Ralph Vaughan Williams από την Αγγλία και του Αιμίλιου Ριάδη από την Ελλάδα. Στο πρώτο μέρος της εργασίας, εκτός από την ζωή των τριών ανδρών, γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στις σχέσεις μαθητείας που τους συνδέουν, καθώς ο Ralph Vaughan Williams το 1907-1908 και ο Αιμίλιος Ριάδης το 1910-1915 μαθητεύουν στο Παρίσι στο πλευρό του Ravel. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται ιστορικά δεδομένα για τα έργα των τριών συνθετών που θα παρουσιαστούν στο μεταπτυχιακό ρεσιτάλ, των «Quator pour instruments a cordes» του Maurice Ravel, «String Quartet in A minor» του Ralph Vaughan Williams και «Παραλλαγές από το Κουαρτέτο σε Σολ» του Αιμίλιου Ριάδη.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

1. Joseph Maurice Ravel, μία ευαίσθητη μουσική ιδιοφυΐα

«Για να καταλάβει κανείς τον Ravel είναι απαραίτητο να γνωρίζει την κληρονομιά του, η οποία αποτελεί έναν παράξενο βασικό συνδυασμό ισπανικού ζήλου και γαλλικής συγκράτησης, μαζί με ακριβή προσοχή στην λεπτομέρεια, βασικό χαρακτηριστικό των Ελβετών.»¹

Ο Joseph Maurice Ravel γεννήθηκε σε μία φιλόμουση οικογένεια στις 7 Μαρτίου 1875 στο Cibour, ένα ψαροχώρι της Γαλλίας στα σύνορα με την Ισπανία. Αποτελούσε τόπο καταγωγής της μητέρας του Marie Elouarte, ενώ ο πατέρας του Pierre Joseph Ravel ήταν Ελβετός, πολιτικός μηχανικός στο επάγγελμα. Λίγους μήνες μετά την γέννηση του Maurice, η οικογένεια Ravel αποφασίζει να μετακομίσει στο Παρίσι και μετά από τρία χρόνια έρχεται στην ζωή ο δεύτερος γιος, ο Eduard, ο οποίος μεγαλώνοντας ακολούθησε το επάγγελμα του πατέρα του. Ο Pierre Joseph Ravel, παρά το επάγγελμα του μηχανικού φαίνεται πως από μικρή ηλικία είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μουσική, παίρνοντας μαθήματα πιάνου σε μικρή ηλικία. Στο διαμέρισμα της οικογένειας υπήρχε ένα πιάνο, όπου εκεί περνούσε χρόνο με τον μεγάλο του γιο, Maurice.² «[...] Από μικρή ηλικία είχα κλίση στη μουσική. Ο πατέρας μου, πολύ καλύτερα μορφωμένος από οποιονδήποτε ερασιτέχνη αυτής της τέχνης, γνώριζε πως θα αναπτύξω την αισθητική μου και τον ενθουσιασμό μου από μικρή ηλικία. [...]»³ Από την άλλη η μητέρα του κληρονόμησε στον γιο της την αγάπη για τη βασιλική γη και τον λαό της, μέσα από παραδοσιακές μελωδίες που τραγουδούσε. Η σχέση με την μητέρα του ήταν τόσο ιδιαίτερη, καθώς αναφέρει ο ίδιος σε επιστολή του μετά τον θάνατό της: «[...] Δεν έχω πλέον αυτή την αγαπημένη γλυκιά παρουσία να με αγκαλιάζει με την αιώνια τρυφερότητά της, η οποία [...] ήταν και ο μόνος λόγος για να ζω.»⁴ Σε γενικές γραμμές ο Ravel είχε μια χαρούμενη παιδική ηλικία, γεμάτη αγάπη και σταθερότητα και επί της ουσίας ποτέ δεν τέθηκε δίλημμα στο ποιο επάγγελμα θα ακολουθήσει, γιατί πάντα είχε την αμέριστη υποστήριξη της οικογένειάς του.

«31 Μαΐου 1882. Σήμερα ξεκινώ με έναν μικρό μαθητή, τον Maurice Ravel, που μου φαίνεται έξυπνος.»⁵, γράφει στο ημερολόγιό του ο πρώτος δάσκαλος πιάνου του Ravel, ο Henri Ghys. Πέντε χρόνια αργότερα θα ξεκινήσει μαθήματα αρμονίας, αντίστιξης και σύνθεσης με τον Charles- Rene. Μέχρι τα δεκατέσσερά του χρόνια ήταν οι καθηγητές που του έδωσαν τα απαραίτητα εφόδια,⁶ ώστε να δώσει εξετάσεις και να περάσει στο Conservatoire του Παρισιού (Conservatoire National Superieur de Musique et de Danse de Paris).

¹ Madeleine Goss, *Bolero: The Life of Maurice Ravel* (New York: Holt, 1940), 13.

² Goss, *Bolero: The Life of Maurice Ravel*, 14-22.

³ Ο.π., 23.

⁴ Arbie Orenstein, *A Ravel Reader* (Mineola, US: Dover, (2003) [1989], 2.

⁵ Goss, *Bolero: The Life of Maurice Ravel*, 22.

⁶ Roger Nichols, *Ravel* (New Haven and London: Yale University Press, 2011), 26.

Με την άφιξή του στο Conservatoire του Παρισιού, θα έρθει κοντά με ένα νεαρό αγόρι τότε, τον πιανίστα Ricardo Viñes y Roda, του οποίου η ισπανική καταγωγή θα κεντρίσει το ενδιαφέρον του Maurice και η φιλία τους θα κρατήσει ως το τέλος της ζωής του Γάλλου συνθέτη. Στο Conservatoire ο Ravel συνειδητοποιεί πως ενδιαφέρεται περισσότερο για τη σύνθεση πάρα για το πιάνο, καθώς δεν υπήρξε τόσο επιμελής μαθητής όσο και ο αγαπημένος του φίλος Viñes.⁷ «Δεν ενδιαφερόταν για το πιάνο, αλλά μόνο για τη μουσική...»⁸, θα πει ο Viñes. Μάλιστα, το 1895 ο Ravel, καθώς απέτυχε σε τρία συνεχόμενα χρόνια να κερδίσει κάποιο βραβείο, αποβάλλεται από το μάθημα πιάνου με τον Charles-Wilfridde Beriot και από το μάθημα της αρμονίας με τον Emile Pessard.

Είναι η περίοδος που ο Ravel έρχεται σε επαφή μέσω του πατέρα του με τον σπουδαίο Eric Satie και γίνεται ένας από τους μεγαλύτερους θαυμαστές του. Έργα που συνέθεσε την εποχή εκείνη, όπως το *Ballade de la reine morte d'aimer* (1894) και *Un grand sommeil noir* (1895) φανερώνουν την επίδραση που άσκησε ο Satie στον Ravel. Τα χρόνια αυτά της νεότητας ο Ravel συνθέτει, διαβάζει, δίνει μάχη για να βρει τον χαρακτήρα και την ταυτότητά του.⁹ «Στο Conservatoire πέρασε από τα χρόνια της αθωότητας σε αυτά της ωριμότητας [...] Εκεί ανέλυσε τα κλασικά αριστουργήματα της Baroque, Κλασικής και Ρομαντικής περιόδου και παρουσίασε μουσική για πιάνο του 19^{ου} αιώνα.»¹⁰ Στις 28 Ιανουαρίου 1898 ο Ravel επιστρέφει στο Conservatoire του Παρισιού για να διδαχτεί σύνθεση από τον σπουδαίο Gabriel Faure, αυθεντία της εποχής, και αντίστιξη με τον Henri Gedalge.¹¹ Κατά τη διάρκεια της μαθητείας δίπλα στον Faure συνθέτει μερικά από τα πρώτα και ουσιαστικά έργα του, αλλά αποβάλλεται ξανά από το Conservatoire το 1900, για να επιστρέψει την επόμενη χρονιά ως «ακροατής».¹²

Παρηγοριά στις αποτυχίες του αποτέλεσε η ένταξη του Ravel σε μια ομάδα νέων ανδρών ποιητών, μουσικών και κριτικών με το όνομα *Les Apaches*, όνομα ειρωνικό, καθώς έτσι χαρακτηριζόταν ο υπόκοσμος της Γαλλίας την εποχή εκείνη.¹³ Εκείνη την περίοδο στο Παρίσι «οι νέοι ενδιαφέρονται για τις τέχνες, την πολιτική και τις συζητήσεις μεταξύ διανοουμένων»¹⁴ και φαίνεται πως η συγκεκριμένη ομάδα εξυπηρετούσε τον σκοπό αυτόν.

Μεταξύ άλλων, ο Ravel σε νεαρή ηλικία έρχεται σε επαφή με τον Achille-Claude Debussy και την μουσική του. «Ο Ravel επανειλημμένα κατηγορήθηκε στην αρχή της καριέρας του- τουλάχιστον- ότι μιμείται τον Debussy.[...] Σε νεότερη ηλικία αυτός και ο Debussy ήταν στενοί φίλοι. Μοιράζονταν μία κοινή επανάσταση ενάντια στην παράδοση, όπως επίσης και τον ενθουσιασμό τους για τον Mozart, του οποίου οι συνθέσεις παίζονται εύκολα με τέσσερα χέρια.[...] Ανταγωνισμός, όμως, αναπτύχθηκε σταδιακά μεταξύ τους και τους αποξένωσε

⁷ Goss, *Bolero: The Life of Maurice Ravel*, 29.

⁸ Ο.π., 33.

⁹ Ο.π., 43.

¹⁰ Arbie Orenstein, *A Ravel Reader*, 2.

¹¹ Roger Nichols, *Ravel*, 26.

¹² Ο.π., 36.

¹³ Benjamin Ivry, *Maurice Ravel: A Life* (New York: Welcome Rain, 2000), 27.

¹⁴ Goss, *Bolero: The Life of Maurice Ravel*, 74

ολοσχερώς.[...] Η εκτίμηση, όμως, που είχαν ο ένας για τον άλλον ως μουσικοί δεν χάθηκε ποτέ.»¹⁵

Τα επόμενα χρόνια μέχρι και την αρχή του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, ο Ravel θα παρουσιάσει έργα του, όπως την όπερα *L'heure espagnole* (1911) και τα μπαλέτα *Ma mere l'Oye* (1912), με πιο γνωστό το μπαλέτο *Daphnes et Chloe*, το οποίο έκανε πρεμιέρα τον Ιούνιο του 1912.

Με την εισβολή των Γερμανών στη Γαλλία το 1914, ο Ravel «ο οποίος με τον δικό του τρόπο ήταν φλογερός πατριώτης»¹⁶ έσπευσε να καταταχθεί στην πολεμική αεροπορία, αλλά οι αρχές αρνήθηκαν να τον δεχτούν ως στρατιώτη λόγω του ότι δεν είχε τα κατάλληλα σωματικά προσόντα ούτε φυσική αντοχή. Παρόλα αυτά προσέφερε εθελοντισμό στο νοσοκομείο του Biarritz, φροντίζοντας τους πληγωμένους στρατιώτες. Σε γράμμα του στον Roland Manuel δηλώνει: «Το γνωρίζω, αγαπημένε μου φίλε, πως εργάζομαι για την πατρίδα μου όταν συνθέτω! Το έχω πει συχνά αυτό τους τελευταίους δύο μήνες, ώστε να με πείσω. Πρώτον για να με αποτρέψω από το να καταταχθώ, δεύτερον για να παρηγορήσω την απογοήτευσή μου.»¹⁷ Τελικά καταφέρνει να καταταχθεί μετά από επίμονες προσπάθειες και τον Μάρτιο του 1916 φεύγει για το μέτωπο ως οδηγός μηχανοκίνητου φορτηγού. Ο πόλεμος αποτέλεσε οδυνηρή εμπειρία για τον Γάλλο συνθέτη, καθώς η σωματική και ψυχική του υγεία επιδεινώθηκαν σημαντικά. Το γεγονός όμως που τον συντάραξε ήταν η απώλεια της αγαπημένης του μητέρας τον Ιανουάριο του 1917.¹⁸ Επιπλέον, κατά τη διάρκεια του πολέμου «το 1916, η *Ligue Nationale pour la Defense de la Musique Francaise* υποστήριξε τον αποκλεισμό της μουσικής από Γερμανούς και Αυστριακούς συνθέτες.¹⁹ Ο Ravel αρνήθηκε να υπογράψει υποστηρίζοντας σε γράμμα του: «Λυπάμαι που δεν μπορώ να συμφωνήσω με τις ιδέες σας... Δεν μπορώ να σας ακολουθήσω όταν δηλώνετε την αρχή ότι ο ρόλος της μουσικής είναι και οικονομικός και κοινωνικός. Ποτέ δεν θεώρησα ότι για την ασφάλεια της καλλιτεχνικής μας εθνικής κληρονομιάς είναι απαραίτητο να απαγορευτεί η δημόσια παρουσίαση στη Γαλλία των σύγχρονων γερμανικών και αυστριακών συνθέσεων...»²⁰. Παρά το μεγάλο πένθος για τον θάνατο της μητέρας του και τον χαμό των φίλων του στο πεδίο της μάχης, ο Ravel κατάφερε να ολοκληρώσει μερικά από τα έργα του όπως το *Piano Trio* και το *Le tombeau de Couperin*, έργο αφιερωμένο σε όλα τα αγαπημένα πρόσωπα που έχασε.

Τις δεκαετίες 1920 και 1930 ο Ravel μοίρασε τον χρόνο του μεταξύ Παρισιού, την χώρα των Βάσκων, τις ολόενα και πιο πολλές περιόδους για συναυλίες και τη νέα του βίλλα στο Montfort l'Amaury, ένα μικρό χωριό. Τα μεταπολεμικά χρόνια που έφεραν πολλές νέες αλλαγές στον χώρο της μουσικής, ο Ravel λαμβάνοντας τα ανάλογα ερεθίσματα ολοκλήρωσε έργα όπως *Σονάτα για βιολί και βιολοντσέλο* (1920-22), *L'Enfant et les sortilèges* (1920-25), *Chansons madecasses* (1925-26), *Σονάτα για βιολί και πιάνο* (1923-27) και το κοντσέρτο για δύο πιάνο (1929- 1931). Το απόγειο όμως της καριέρας του αποτέλεσε η περιοδεία του

¹⁵Ο.π., 87, 98-99.

¹⁶Ο.π., 173.

¹⁷Ο.π., 174.

¹⁸Ο.π., 179.

¹⁹ Benjamin Ivry, *Maurice Ravel: A Life*, 97.

²⁰ Goss, *Bolero: The Life of Maurice Ravel*, 176.

στη Βόρεια Αμερική.²¹ Κριτικοί και κοινό τον αποθέωσαν και ο ίδιος δήλωσε: «Αυτό δεν μου έτυχε στο Παρίσι.»²² Μερικούς μήνες μετά την επιστροφή του από την Αμερική, θα συνθέσει το διάσημο έργο *Bolero*, αλλά παρόλη την επιτυχία, θα μείνει απλός και άθικτος. Το κύκνειο άσμα του Ravel αποτέλεσαν τρία τραγούδια με το όνομα *Don Quichotte a Dulcinee* μία ταινία για τον Δον Κιχώτη, αλλά δεν έγιναν δεκτά.²³ «Το τελευταίο του τραγούδι βασισμένο σε ρυθμό ισπανικό jota τελειώνει με την φράση «Πίνω στη χαρά!!!», μια πρόποση στη χαρά του να ζεις»²⁴, τραγική ειρωνεία, καθώς δεν φανταζόταν τις δυσκολίες που επρόκειτο να περάσει.

Το φθινόπωρο του 1932 έχει τροχαίο ατύχημα στο Παρίσι, που μάλλον επιδείνωσε μια υπάρχουσα εγκεφαλική κατάσταση, τα σημάδια της οποίας είχαν παρατηρηθεί από τον στενό του κύκλο μερικά χρόνια πριν. Τους επόμενους μήνες η κατάθλιψη και η εξουθένωση τον καταβάλλουν και το καλοκαίρι του 1933 συνειδητοποιεί κατά τη διάρκεια των διακοπών του ότι δεν μπορεί να συντονίσει τις κινήσεις του, ώστε να κολυμπήσει.²⁵ Οι γιατροί του διέγνωσαν «εγκεφαλική αναιμία, ψυχική κόπωση, απραξία και αφασία, μαζί με δυσκολία στον λόγο και μερική απώλεια μνήμης.»²⁶ Παρά την επιδείνωση της υγείας του ο Ravel συνεχίζει να υπηρετεί την τέχνη του έως και τον τελευταίο χρόνο της ζωής του. Μάλιστα μετά το τέλος μιας παράστασης δήλωσε στην Helene Jourdan-Morhange: «Έχω τόση πολλή μουσική στο μυαλό μου. Δεν έχω πει τίποτα. Έχω ακόμα πολλά να πω.»²⁷ Στις 17 Δεκεμβρίου του 1937 εισάγεται στην κλινική Boileau στο Παρίσι, όπου εκεί αποφασίζεται να κάνει εγχείρηση εγκεφάλου. Δυστυχώς μετά την επέμβαση πέφτει σε κώμα και αφήνει την τελευταία του πνοή στις 28 Δεκεμβρίου 1937.

«Ο Ravel καθιέρωσε τους δικούς του κανόνες και δημιούργησε ένα δικό του σύμπαν: η αυστριακή και βασκική καταγωγή του και η παριζιάνικη λεπτότητα, το διακριτικό χιούμορ, η γοητεία για τα ταξίδια και κάθε τι εξωτικό, το ενδιαφέρον του για τα ζώα και τα παιδιά και οι έντονες παρατηρήσεις του για τη φύση αντικατοπτρίζονται στην Τέχνη του, όπως και ο αποπροσανατολισμός και η τραγωδία του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου.»²⁸

²¹ Arbie Orenstein, *A Ravel Reader*, 8-9.

²² Goss, *Bolero: The Life of Maurice Ravel*, 239.

²³ Ο.π., 239.

²⁴ Arbie Orenstein, *A Ravel Reader*, 11.

²⁵ Goss, *Bolero: The Life of Maurice Ravel*, 248.

²⁶ Arbie Orenstein, *A Ravel Reader*, 11.

²⁷ Ο.π., 12.

²⁸ Ο.π., 25.

2 Ralph Vaughan Williams, αρωγός στην αναγέννηση της αγγλικής μουσικής

«Γεννημένος την βικτωριανή εποχή και επιζώντας από μερικές από τις χειρότερες, αλλά και μερικές από τις πιο συναρπαστικές αλλαγές του 20^{ου} αιώνα, το επίτευγμα του Vaughan Williams ήταν ότι είχε χτίσει μια διαρκή κληρονομιά, βασισμένη στη μουσική των απλών ανθρώπων, δημιουργώντας έργα σε κάθε μορφή που συναγωνίζονταν τους πιο σύγχρονους συνθέτες. Ωστόσο, δεν είχε χάσει ποτέ την κοινή επαφή και παρά τις τραγωδίες και τις απογοητεύσεις που πλήττουν κάθε άνθρωπο, έζησε στο έπακρο [...]»²⁹

Ο Ralph Vaughan Williams γεννήθηκε στις 12 Οκτωβρίου 1872 στο Down Ampney, Gloucestershire. Ο πατέρας του, εφημέριος στο Down Ampney, είχε ουαλικές ρίζες και καταγόταν από οικογένεια σπουδαίων νομικών προσωπικοτήτων, ενώ η μητέρα του Margaret Wedgwood σχετίζονταν με την πλούσια οικογένεια Wedgwood, που κατασκεύαζε κινέζικες πορσελάνες, ενώ μεταξύ των προγόνων της ανήκει και ο Charles Darwin. Είχε άλλα δύο αδέρφια μεγαλύτερα σε ηλικία, τον Hervey και την Meggie.³⁰ Ο Williams ήταν μόλις δύο χρονών, όταν έχασε ξαφνικά τον πατέρα του, τον Φεβρουάριο του 1875³¹, και η μητέρα του Margaret, στους ώμους της οποίας πέφτει το βάρος της ανατροφής των παιδιών, αποφασίζει να μετακομίσουν στο Leith Hill Place, όπου ζούσαν η αδερφή της Sophy και ο πατέρας της.³² Την παιδική του ηλικία, λοιπόν, την περνάει με τους συγγενείς της μητέρας του σε ένα μεγάλο σπίτι περιτριγυρισμένο από δέντρα, ροδόδεντρα και αζαλέες με θέα το Survey Doyns και το Sussex Weald.³³ Μεγαλώνει σε ένα φιλελεύθερο περιβάλλον, όπου τα παιδιά διδάσκονται κατ' οίκον. Η Margaret διαβάζει στα παιδιά της από παραμύθια μέχρι Shakespeare και τα ενθαρρύνει να παίζουν μουσική. Όμως η θεία Sophy είναι αυτή που θα διδάξει στον Ralph για πρώτη φορά πιάνο και λίγη θεωρία και μέχρι τα έξι του χρόνια, θα συνθέσει ένα κομμάτι για πιάνο με το όνομα Robin's nest.³⁴ Στα επτά του χρόνια ο Williams θα αρχίσει να μαθαίνει βιολί, ενώ μέχρι τα οχτώ του, πάντα με την καθοδήγηση της θείας Sophy παρακολουθεί μαθήματα δια αλληλογραφίας στη μουσική από το πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου και πετυχαίνει στις εξετάσεις.³⁵ Το 1883 αναπόφευκτα ξεκινά η επίσημη εκπαίδευση του στο σχολείο του Rottingdean, ένα χωριό στο οποίο φαίνεται πως ο μικρός Ralph έρχεται σε πρώτη επαφή με τα λαϊκά παραδοσιακά τραγούδια που ακούγονταν μέχρι τους κοιτώνες από τα γειτονικά καπηλειά. Εκεί έρχεται σε επαφή με έργα του J.S. Bach και παρουσιάζει σε σχολική συναυλία το έργο Cavatina του Raff. Το 1887 φοιτά μαζί με τον αδερφό του στο σχολείο Charterhouse, όπου εκεί όντας επιμελής με διακρίσεις στα σχολικά μαθήματα, οι καθηγητές θα τον ενθαρρύνουν να δώσει έμφαση στη μουσική του ανάπτυξη. Αποκορύφωμα της μαθητείας του στο σχολείο αποτέλεσε η συναυλία που έδωσε το 1888,

²⁹Paul Holmes, *Vaughan Williams: his life and times*, (London: Omnibus Press, 1997), 130.

³⁰Holmes, *Vaughan Williams: his life and times*, 7.

³¹James Day, *Vaughan Williams*, (London: J.M. Dent & Sons Ltd, 1961), 2.

³²Holmes, *Vaughan Williams: his life and times*, 7.

³³James Day, *Vaughan Williams*, 3.

³⁴Holmes, *Vaughan Williams: his life and times*, 8.

³⁵James Day, *Vaughan Williams*, 4.

που περιλάμβανε δικές του συνθέσεις. Αυτή την περίοδο συνειδητοποιεί ότι έχει κλίση στα έγχορδα όργανα και κυρίως στην βιόλα, που την προτιμά από το βιολί, και φαντάζεται τον εαυτό του ως μουσικό ορχήστρας. Δυστυχώς, η οικογένεια του εκφράζει έντονα την αντίθεση της και θέτει τους δικούς της όρους στον Ralph³⁶: αν θέλει να επιλέξει τον δρόμο της μουσικής πρώτον «θα φοιτήσει στο Royal College of Music στο Λονδίνο με την προοπτική να γίνει εκκλησιαστικός οργανίστας και στη συνέχεια θα ακολουθήσει την οικογενειακή παράδοση σπουδάζοντας στο Trinity College του Cambridge, ώστε να πάρει έναν πιο συμβατικό τίτλο σπουδών.»³⁷

Τον Σεπτέμβριο του 1890 ξεκινά να φοιτά στο Royal College. «Ο Parry ήταν στοχαστής της μουσικής την οποία συνέδεε όχι μόνο με την ζωή, αλλά και με άλλες πτυχές της τέχνης και της επιστήμης»³⁸ θα δηλώσει ο Williams για τον καθηγητή της σύνθεσης του Hubert Parry, τον οποίο θαύμαζε και συνέχισε να κάνει μαζί του εβδομαδιαία μαθήματα στο Λονδίνο παρότι το 1892 άρχισε να φοιτά στο Trinity College του Cambridge. Εκεί μαθητεύει δίπλα στον Charles Wood «τον καλύτερο εκπαιδευτή τεχνικής που γνώρισα ποτέ», όπως έλεγε ο Williams. Την εποχή εκείνη δημιουργεί έναν νέο κύκλο φίλων, που περιλάμβανε τον φιλόσοφο G. E. Moore, τον ιστορικό George Trevelyan αλλά και τον μετέπειτα διευθυντή του Royal College of music, Hugh Allen και γνωρίζει και την μελλοντική του σύζυγο, Adeline Fisher, μια νεαρή τσελίστα.³⁹ Το 1894 ο Ralph παίρνει το πτυχίο της μουσικής και το 1895 το πτυχίο της ιστορίας, για να επιστρέψει ξανά στο Royal College of Music και να ολοκληρώσει τις σπουδές του εκεί. Νέος δάσκαλος σύνθεσης είναι ο Charles Villiers Stanford και ο Williams θα δηλώσει για αυτόν⁴⁰: «Από την στιγμή που έγινα μαθητής του Stanford είμαι πιο ώριμος μουσικά και δεν τον άφησα να με μαγέψει απόλυτα, όπως έκανα με τον Parry. [...] Ο Stanford ήταν συχνά σκληρός στις κρίσεις του, [...] όμως ένιωθα πως ήμουν στην παρουσία ενός αξιαγάπητου ισχυρού και συναρπαστικού μυαλού. Και αυτό με βοήθησε περισσότερο από οποιαδήποτε τεχνική οδηγία.»⁴¹ Στο Royal College of Music ο Ralph θα έρθει κοντά με τον Gustav Holst, η δυνατή φιλία των οποίων θα κρατήσει μέχρι το τέλος της ζωής του Holst το 1934.⁴²

Για να εξασφαλίσει τα προς το ζην ο Ralph Vaughan Williams στο ξεκίνημα της καριέρας του εργάστηκε ως οργανίστας στην εκκλησιά St Barnabas στο Lambeth του Λονδίνου. Δεν απολάμβανε ιδιαίτερα την δουλειά του εκεί και όταν παντρεύτηκε την Adeline άφησε αντικαταστάτη για να φύγει μαζί της για μερικούς μήνες στο Βερολίνο, οπού παρακολούθησαν μαθήματα με τον Max Bruch.⁴³ Επιστρέφουν στο Λονδίνο το 1898 και

³⁶Holmes, *Vaughan Williams: his life and times*, 9-13.

³⁷Ο.π., 13.

³⁸John E. Lunn and Ursula Vaughan Williams, *Ralph Vaughan Williams: a pictorial biography*, (London: Oxford University Press, 1971), 15.

³⁹Lunn and Vaughan Williams, *Ralph Vaughan Williams: a pictorial biography*, 15.

⁴⁰Holmes, *Vaughan Williams: his life and times*, 20.

⁴¹Ο.π., 21.

⁴²Ο.π., 22.

⁴³Lunn and Vaughan Williams, *Ralph Vaughan Williams: a pictorial biography*, 23.

μέχρι το 1899 ο Ralph έχει παραιτηθεί από την εκκλησία που δούλευε ως οργανίστας και θα αποκτήσει το διδακτορικό δίπλωμα στη μουσική από το Cambridge.⁴⁴

Την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα ο Ralph Vaughan Williams εκτός από τη σύνθεση και την πρώτη δημοσίευση έργων του, γράφει άρθρα, διδάσκει και δίνει διαλέξεις ενώ η Bournemouth Orchestra παρουσιάζει έργα του. Μάλιστα επιμελείται έναν τόμο των τραγουδιών καλωσορίσματος του Purcell και διατελεί μουσικός εκδότης του βιβλίου *The English Hymnal*.⁴⁵ Άξια αναφοράς αποτελεί η κίνηση του Williams να συλλέξει λαϊκά παραδοσιακά τραγούδια της Αγγλίας. Πιθανότατα η Lucy Broadwood ήταν αυτή που τον παρότρυνε να ακολουθήσει το παράδειγμα της, καθώς αυτό το σπουδαίο πολιτιστικό αγαθό πέθαινε με τους τελευταίους λαϊκούς τραγουδιστές. Για τα επόμενα δύο χρόνια ο Williams ταξιδεύει ανά περιοχές στην εξοχή, ώστε να καταγράψει τα τραγούδια και να μην χαθούν, όπως άλλες προφορικές παραδόσεις. Είναι η περίοδος που όσο περισσότερα τραγούδια συλλέγει τόσο επηρεάζονται οι συνθέσεις του από αυτά.⁴⁶ Τα λαϊκά παραδοσιακά τραγούδια σε συνδυασμό με την επιρροή που του άσκησαν οι συνθέτες της εποχής των Τυδώρ διαμόρφωσαν το προσωπικό του καλλιτεχνικό ύφος.⁴⁷ Παρ' όλες τις θετικές κριτικές για το έργο του, ο Ralph νιώθει ανασφάλεια με την τεχνική του ως συνθέτη. «Το 1908 κατέληξα στο συμπέρασμα ότι ήμουν αδέξιος και βαρύς, ότι είχα φτάσει σε αδιέξοδο και ότι λίγο γαλλικό φινίρισμα θα μου ήταν χρήσιμο».⁴⁸ Έτσι αποφασίζει να μαθητεύσει δίπλα στον Maurice Ravel, στο Παρίσι. (Ειδική αναφορά για τη σχέση των δύο ανδρών θα γίνει σε επόμενη ενότητα του πρώτου μέρους της εργασίας)

Λίγο πριν την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου το 1914, ο Ralph Vaughan Williams θα καταξιωθεί στη βρετανική μουσική και θα δεχτεί διθυραμβικές κριτικές για τη συμμετοχή του σε δύο σημαντικά φεστιβάλ της Αγγλίας, με τα έργα *Fantasia on a Theme by Thomas Tallis* και *A Sea Symphony*.⁴⁹

Με το ξέσπασμα του πολέμου, στα 42 του χρόνια, ο Williams αποφασίζει να καταταχθεί εθελοντικά στο Βασιλικό Ιατρικό Σώμα Στρατού, ως οδηγός ασθενοφόρου προσφέροντας βοήθεια στους συντρόφους του που τραυματίζονταν στο πεδίο της μάχης. Αν και γενναίος, δεν γινόταν να μην επηρεαστεί από την κόλαση του πολέμου. Η μονάδα του το 1916 τοποθετείται στην Ελλάδα, στη Θεσσαλονίκη. Εκεί βρίσκει την ευκαιρία να έρθει σε επαφή με την ελληνική ζωή και να καταγράψει παραδοσιακά τραγούδια και χορούς, και λίγο αργότερα μεταβαίνει σε μονάδα κοντά στο βουνό του Ολύμπου. Αφού περνά έναν χειμώνα εκεί, αποφασίζουν ότι λόγω της καταγωγής και του υπόβαθρου του Williams, πρέπει να μεταφερθεί στην εκπαίδευση των αξιωματικών και να βρίσκεται κοντά στο πεδίο της μάχης.⁵⁰ Το 1918 ως υπολοχαγός πηγαίνει στη Γαλλία στην πρώτη γραμμή. Μετά την

⁴⁴Holmes, *Vaughan Williams: his life and times*, 27.

⁴⁵Lunn and Vaughan Williams, *Ralph Vaughan Williams: a pictorial biography*, 23.

⁴⁶Holmes, *Vaughan Williams: his life and times*, 34-35.

⁴⁷Lunn and Vaughan Williams, *Ralph Vaughan Williams: a pictorial biography*, 23.

⁴⁸Holmes, *Vaughan Williams: his life and times*, 38.

⁴⁹Ο.π., 41-42.

⁵⁰Ο.π., 52-53.

ανακωχή υπηρέτησε ως διευθυντής μουσικής στον Πρώτο Στρατό και το Φεβρουάριο του 1919 αποστρατεύτηκε.⁵¹

Στα χρόνια του Μεσοπολέμου ο Williams συνέχισε να συνθέτει, να διευθύνει ορχήστρες και να διδάσκει. Τον Ιούνιο του 1919 άρχισε να διδάσκει σύνθεση στο Royal College of Music, μετά από πρόσκληση του διευθυντή Hugh Allen.⁵² Τον τελευταίο ο Ralph τον διαδέχτηκε ως μαέστρος της χορωδίας του Μπαχ (Bach Choir) του Λονδίνου το 1921, ενώ διετέλεσε πρόεδρος της Αγγλικής Εταιρίας Λαϊκών Χορών και Τραγουδιών.⁵³ Η δεκαετία του '20 περιλαμβάνει μερικά από τα σημαντικά του έργα όπως Old King Cole (1923), Hugh the Drover (1924), Sir John in Love (1928).⁵⁴ Την περίοδο αυτή η υγεία της γυναίκας του που είχε αρθριτικά προβλήματα υποτροπιάζει και μετακομίζουν στο White Gates στο Dorking, με αποτέλεσμα την παραίτηση του Williams από την χορωδία του Bach. Παρόλα αυτά η διδασκαλία του στο Royal College δεν διεκόπη, καθώς το Dorking δεν απέιχε μακριά από το Λονδίνο.⁵⁵ Η δεκαετία του '30 στιγματίστηκε από τον χαμό του αγαπημένου του φίλου Gustav Holst, «[...]καθώς αποτέλεσε το τέλος μίας από τις πιο βαθιές και αμοιβαία υποστηρικτικές μουσικές φιλίες [...]. Το έργο του σύμφωνα με του κριτικούς της εποχής με χαρακτηριστικό παράδειγμα την Τέταρτη Συμφωνία φαίνεται πως επηρεάζεται από την έκρυθμη κατάσταση που επικρατούσε στην Ευρώπη και χαρακτηρίζεται ως σκοτεινό.⁵⁶ Ο ίδιος όμως υποστηρίζει πως «Το έγγραφο όχι ως μια σαφή εικόνα για οτιδήποτε εξωτερικό, όπως για παράδειγμα την κατάσταση στη Ευρώπη, αλλά απλώς επειδή μου ήρθε έτσι στο μυαλό. Δεν μπορώ να εξηγήσω το γιατί...».⁵⁷ Τον Μάρτιο του 1938 συναντά την Ursula Wood για να συζητήσουν για ένα libretto που είχε γράψει και η έλξη που θα νιώσουν είναι αμοιβαία.⁵⁸

«Ποιο θα είναι το μουσικό υλικό στο οποίο μπορεί να βασιστεί ο συνθέτης του μέλλοντος; Δεν θα ωφελεί να γράφεις περίτεχνα ορχηστρικά κομμάτια αν δεν έχουν απομείνει ορχήστρες για να τα παίξουν ή ντελικάτα κουαρτέτα εγχόρδων, αν δεν υπάρχουν οι αντίστοιχοι εκτελεστές μουσικής» διερωτάται στο *Composer in War time* που μεταδόθηκε το 1940. Ο πόλεμος δεν τον αφήνει αδιάφορο, καθώς κατά την διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου «βοηθά πρόσφυγες, διασώζει πολεμικό υλικό και συνεισφέρει με τη μουσική σε καιρό πολέμου».⁵⁹ Το 1943 πραγματοποιείται η πρεμιέρα της Πέμπτης Συμφωνίας,⁶⁰ ενώ το 1948 της Έκτης Συμφωνίας⁶¹, δύο έργων με εκ διαμέτρου διαφορετικά χαρακτηριστικά που απασχόλησαν τους κριτικούς της εποχής.

Ο Ralph Vaughan Williams και η Ursula Wood παντρεύονται το Φεβρουάριο του 1953, μετά τον θάνατο της Adeline το 1951. Τα χρόνια που ακολουθούν ταξιδεύουν στην Αμερική και

⁵¹Lunn and Vaughan Williams, *Ralph Vaughan Williams: a pictorial biography*, 40.

⁵²Ο.π., 41.

⁵³Ο.π., 46.

⁵⁴Ο.π., 47.

⁵⁵Ο.π., 51.

⁵⁶Holmes, *Vaughan Williams: his life and times*, 87.

⁵⁷Stephen Connock, <https://rvwsociety.com/comprehensive-biography>

⁵⁸Lunn and Vaughan Williams, *Ralph Vaughan Williams: a pictorial biography*, 219.

⁵⁹Stephen Connock, <https://rvwsociety.com/comprehensive-biography>

⁶⁰Lunn and Vaughan Williams, *Ralph Vaughan Williams: a pictorial biography*, 57.

⁶¹Ο.π., 67.

την Ευρώπη και ο Williams βραβεύεται και τιμάται, ενώ συνεχίζει να εργάζεται σκληρά παρά την προχωρημένη του ηλικία.⁶²

Πεθαίνει στις 26 Αυγούστου 1958 ειρηνικά στον ύπνο του ένας από τους σπουδαιότερους συνθέτες που γνώρισε η Αγγλία.⁶³ «Ο Vaughan Williams μεγάλωσε σε ανάστημα, καθώς τα χρόνια περνούσαν, σαν κάποιο υπέροχο δέντρο. Στο τέλος το μυαλό του ήταν γεμάτο μουσική. Ήταν πάντα εξερευνητής, αναζητητής. Ήταν ένας σπουδαίος άνθρωπος».⁶⁴

⁶² Ο.π., 93.

⁶³ Holmes, *Vaughan Williams: his life and times*, 129.

⁶⁴ Ο.π., 130.

3 Αιμίλιος Ριάδης, ο μεγαλοφυής συνθέτης της Θεσσαλονίκης

Το έργο του Αιμίλιου Ριάδη «[...]που εκπηγάει από την ελληνική μακεδονική ψυχή, αποπνέει βαθύ ρομαντισμό, εμπρεσιονισμό, εμπνεόμενο από την απόλαυση και τη νοσταλγία για την πατρίδα του και πióτερο για την παλιά Σαλονίκη [...]».⁶⁵

Ο Αιμίλιος Ριάδης αποτέλεσε έναν από τους πρωτεργάτες της εθνικής ελληνικής μουσικής, ενώ ταυτόχρονα υπήρξε και ποιητής, καθώς πίστευε ότι το «[...] σμίξιμο Λόγου και Μουσικής είναι το τέλειο στην Τέχνη, όπως γράφει και ο ίδιος στην ημιτελή του Ιστορία της Μουσικής.»⁶⁶ Την προσωπική του ζωή σκεπάζει πέπλο μυστηρίου. Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη είτε την Πρωτομαγιά του 1886⁶⁷ είτε το 1880. Πατέρας του ήταν ο αυστριακής καταγωγής Heinrich Khu και μητέρα του η Αναστασία Γρηγοριάδου-Νίνη.⁶⁸ Από την παιδική του ηλικία ήταν φανερό η κλίση του στη μουσική και την ποίηση και τα πρώτα μουσικά μαθήματα τα πήρε από τον Δημήτριο Λάλλα⁶⁹, μαθητή του Wagner, ερχόμενος έτσι σε επαφή με τον γερμανικό ρομαντισμό.

Ο Ριάδης από μικρή ακόμα ηλικία υπήρξε θερμός πατριώτης, υποστηρίζοντας τον Μακεδονικό Αγώνα. Μάλιστα «[...] στην περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα (1904), νεότατος, 17 χρονών, δημοσίευσε στις εφημερίδες και τα περιοδικά Θεσσαλονίκης, Αθήνας, Κωνσταντινούπολης πατριωτικά ποιήματα [...]»⁷⁰. Είναι η στιγμή που σε αυτά τα πρώτα ποιήματα υπογράφει ως Αιμίλιος Ελευθεριάδης. Σύμφωνα με την Δήμητρα Διαμαντοπούλου-Cornejo «[...] το ψευδώνυμο «Ελευθεριάδης» προέρχεται από την λέξη «ελευθερία» και την μακεδονική κατάληξη των επιθέτων σε «-ιαδης», σε αντίθεση με τον ισχυρισμό του Δούνια ότι το ψευδώνυμο αντιστοιχεί στο πατρικό όνομα της μητέρας του συνθέτη.». Μάλιστα, ο Βαφόπουλος ισχυρίζεται ότι το «ψευδώνυμο εκπληρούσε δυο σκοπούς μαζί. Από τη μια μεριά ήταν η συμβολική έκφραση ενός πόθου για την ελευθερία και από την άλλη του χρησίμευε σαν ασπίδα ανωνυμίας από το κυνήγημα των Τούρκων.»⁷¹.

Το γεγονός ότι ενεπλάκη στην εθνικοαπελευθερωτική κίνηση της εποχής ανάγκασε τους γονείς του να τον απομακρύνουν από την τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη και να τον στείλουν στον Πειραιά, όπου βρισκόταν ο μεγαλύτερος αδερφός του. Επιστρέφει, όμως, στην αγαπημένη του πόλη για να φύγει ξανά το 1908, αυτή τη φορά στο Μόναχο για να αποφύγει την υποχρεωτική στράτευση που είχε επιβάλει το καθεστώς των Νεότουρκων⁷². Σύμφωνα με τον Κώστα Τομανά: « Ήρθε όμως η επανάσταση των Νεότουρκων, το Χουριέτ, που έδωσε

⁶⁵ Σώτος Βασιλειάδης, «Αιμίλιος Ριάδης: 1886-1935», *Μουσική κίνησις*, Έτος Γ, αρ. 42 (1952): 12.

⁶⁶ Ισμήνη Τζεργιά-Σακελλαροπούλου, *Ό,τι θυμάμαι από τη μαθητεία μου κοντά στον Αιμίλιο Ριάδη* (1994), 362.

⁶⁷ Σώτος Βασιλειάδης, «Αιμίλιος Ριάδης: 1886-1935», 11.

⁶⁸ Δήμητρα Διαμαντοπούλου-Cornejo, «Τα τραγούδια για μια φωνή και πιάνο του Αιμίλιου Ριάδη: αισθητικές σχέσεις ανάμεσα στην γαλλική και την ελληνική μουσική στις αρχές του εικοστού αιώνα» (ιδι. διατρ., Sciences de l' Homme et la Société, 2001), 104,

<https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/22838?lang=el#page/438/mode/2up>

⁶⁹ Σώτος Βασιλειάδης, «Αιμίλιος Ριάδης: 1886-1935», 11.

⁷⁰ Ισμήνη Τζεργιά-Σακελλαροπούλου, *Ό,τι θυμάμαι από τη μαθητεία μου κοντά στον Αιμίλιο Ριάδη*, 362.

⁷¹ Δήμητρα Διαμαντοπούλου-Cornejo, «Τα τραγούδια για μια φωνή και πιάνο του Αιμίλιου Ριάδη: αισθητικές σχέσεις ανάμεσα στην γαλλική και την ελληνική μουσική στις αρχές του εικοστού αιώνα», 106-107.

⁷² Σώτος Βασιλειάδης, «Αιμίλιος Ριάδης: 1886-1935», 11.

σε όλους τους ραγιάδες τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του Τούρκου πολίτη. Έτσι έπρεπε όλοι να κατατάσσονται στον τουρκικό στρατό. Πολλοί νέοι, όπως ο Αιμίλιος Ριάδης [...] έφυγαν στην Ευρώπη για σπουδές για να αποφύγουν τη στράτευση.»⁷³ Τα επόμενα δύο χρόνια (1908-1910) ο Αιμίλιος Κου θα μαθητεύσει στην Ακαδημία του Μονάχου δίπλα στους Walbrunn (μορφολογία, ενορχήστρωση και φούγκα), Mayer-Gschrey (πιάνο) και τους Becht και Stich (χορωδιακό τραγούδι).⁷⁴

Η διαμονή όμως του Αιμίλιου στο Παρίσι ήταν αυτή που συντέλεσε στη γέννηση ενός σπουδαίου συνθέτη. Εκεί μετατρέπεται λόγω της δυσκολίας προφοράς του ονόματός του το ψευδώνυμο «Ελευθεριάδης» που είχε επιλέξει σε «Ριάδης», όνομα που θα κρατήσει μέχρι το τέλος της ζωής του. Ο Ριάδης στο Παρίσι δεν ακολουθεί τις τυπικές σπουδές σε κάποιο ωδείο, αλλά είναι μαθητής του Gustave Charpentier και του Maurice Ravel⁷⁵, του οποίου η σχέση με τον Ριάδη θα μελετηθεί σε επόμενη ενότητα της εργασίας. «[...] Έπειτα πήγε στο Παρίσι, όπου βρήκε τον κόσμο του, το περιβάλλον του, τους δασκάλους που ελέπνυαν το γούστο του, όπου εγνώρισε τη μικρή δόξα και τον ενθαρρυντικό έπαινο, όπου έγινε παριζιάνος χωρίς ποτέ να παύσει να είναι και σαλονικιός.»⁷⁶ «Ο ιδιοφυής μαθητής μου, ο Έλληνα Ριάδης» αποκαλούσε ο Ravel τον Έλληνα συνθέτη, ενώ ο Debussy δήλωνε «ο νεαρός Ριάδης με τα τραγούδια του αποδεικνύει πως είναι από τα καλύτερα ταλέντα της γενιάς του»⁷⁷. Ο Αιμίλιος Ριάδης φαίνεται πως στο Παρίσι γνώρισε μεγάλη καλλιτεχνική επιτυχία «όπου τα έργα του τυπώνονται και εκτελούνται σε κονσέρτα μαζί με τα έργα των F. Falli Granados και αποσπά λαμπρές κριτικές.»⁷⁸.

Ο ίδιος έχοντας επιστρέψει στην απελευθερωμένη πια Θεσσαλονίκη (είτε το 1914⁷⁹ είτε το 1915⁸⁰) θα αναφέρει για την παραμονή του στο Παρίσι «[...] βρίσκομαι στον τόπο μου πάλι έπειτα από τόσα χρόνια –ίσως τα καλύτερα μου- ξενητείας.»⁸¹ Την περίοδο εκείνη η Θεσσαλονίκη αναδιοργανωνόταν σε όλους τους τομείς μεταξύ των οποίων και σε αυτόν του πολιτισμού. Στις 5 Νοεμβρίου 1914 δημιουργείται το Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης, το οποίο ο Ριάδης έμελλε να υπηρετήσει ως το τέλος της ζωής του. «Ήταν ακριβώς στις 12 Ιουλίου 1915, όταν ο Ριάδης προσελήφθη με το βαπτιστικό του όνομα Αιμίλιος Khu στο Κρατικό Ωδείο.»⁸² Παράλληλα με την διδασκαλία του, ο Ριάδης δεν σταμάτησε να συνθέτει μουσική δωματίου, έργα για πιάνο, νέους κύκλους τραγουδιών και χορωδιακά έργα⁸³, ενώ ταυτόχρονα έδινε ανά τα χρόνια διαλέξεις για την Κινέζικη και Αιγυπτιακή μουσική, αλλά

⁷³ Κώστας Τομανάς, «Οι κάτοικοι της παλιάς Θεσσαλονίκης» (Αθήνα: Εξάντας, 1992), όπως αναφέρεται στο Δήμητρα Διαμαντοπούλου-Cornejo, «Τα τραγούδια για μια φωνή και πιάνο του Αιμίλιου Ριάδη: αισθητικές σχέσεις ανάμεσα στην γαλλική και την ελληνική μουσική στις αρχές του εικοστού αιώνα», 107.

⁷⁴ Γιώργος Λεωτσάκος, «Riadis [Eleftheriadis; Khu], Emilios», *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* (2001), 1. <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.23340>

⁷⁵ Ο.π., 1.

⁷⁶ Πέτρος Φωτεινός, «ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΡΙΑΔΗΣ», *Μακεδονικές Ημέρες* (1936): 34.

⁷⁷ Σώτος Βασιλειάδης, «Αιμίλιος Ριάδης: 1886-1935», 11.

⁷⁸ Ισμήνη Τζεργιά-Σακελλαροπούλου, *Ό,τι θυμάμαι από τη μαθητεία μου κοντά στον Αιμίλιο Ριάδη*, 363.

⁷⁹ Σώτος Βασιλειάδης, «Αιμίλιος Ριάδης: 1886-1935», 11

⁸⁰ Γιώργος Λεωτσάκος, «Riadis [Eleftheriadis; Khu], Emilios», 1.

⁸¹ Ισμήνη Τζεργιά-Σακελλαροπούλου, *Ό,τι θυμάμαι από τη μαθητεία μου κοντά στον Αιμίλιο Ριάδη*, 363.

⁸² Δήμητρα Διαμαντοπούλου-Cornejo, «Τα τραγούδια για μια φωνή και πιάνο του Αιμίλιου Ριάδη: αισθητικές σχέσεις ανάμεσα στην γαλλική και την ελληνική μουσική στις αρχές του εικοστού αιώνα», 123.

⁸³ Ισμήνη Τζεργιά-Σακελλαροπούλου, *Ό,τι θυμάμαι από τη μαθητεία μου κοντά στον Αιμίλιο Ριάδη*, 363.

και τον Mozart⁸⁴, «[...]καθώς ήταν θερμός λάτρης της Ανατολής και μελετούσε άπληστα την Κινεζική, την Ιαπωνική και την Αιγυπτιακή μουσική.»⁸⁵. Το 1923 τιμήθηκε με το Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων και Τεχνών.⁸⁶

Ο Αιμίλιος Ριάδης συνέθεσε μουσική πρωτότυπη, ένα κράμα Ανατολής και Δύσης. Σύμφωνα με την Διαμαντοπούλου- Comejo «[...] ο Ριάδης έφτασε σε μια πολύ πιο ολοκληρωμένη, εκλεπτυσμένη και κοσμοπολίτικη προσέγγιση στη σύνθεση [...]. Αντί απλώς να ενσωματώνει τους ρυθμούς, τις κλίμακες και τον χαρακτήρα της δημοτικής μουσικής και του παραδοσιακού τραγουδιού στα μουσικά μέσα αφήγησης, ο Ριάδης προσπάθησε να εκμεταλλευτεί πλήρως τις δυνατότητές τους και να τους δώσει μια νέα μορφή, επιλέγοντας τη σύγχρονη έντεχνη μουσική ως τρόπο έκφρασης και παίρνοντας ερεθίσματα όχι μόνο από την ελληνική παραδοσιακή μουσική, αλλά και από την Εβραϊκή, Τουρκική, Αρμένικη και Σλάβικη μουσική που άκουγε στη πολυπολιτισμική γενέτειρά του, τη Θεσσαλονίκη.»⁸⁷. Δυστυχώς, περισσότερα από τα έργα του έμειναν ανολοκλήρωτα, καθώς υπάρχουν αλλεπάλληλες διορθώσεις στα γραπτά του, οι οποίες τα καθιστούν δυσανάγνωστα, χαρακτηριστικό ενός τελειομανούς και αναποφάσιστου συνθέτη. «Σαν αληθινός καλλιτέχνης ουδέποτε ευχαριστημένος από τον εαυτό του άρχιζε νέες έρευνες, μελετούσε επισταμένως κάθε παρτιτούρα είτε συμφωνική είτε μουσικής δωματίου [...] βάλθηκε να αναθεωρεί πολλά από τα παλιά του έργα, να τα διορθώνει, να τα συμπληρώνει.»⁸⁸.

Ο Αιμίλιος Ριάδης πέθανε το 1935 έχοντας ακόμα πολλά να προσφέρει. Νόσησε βαριά για μεγάλο χρονικό διάστημα από μελιταίο πυρετό. Αν και έφυγε πρόωρα, το έργο του τον κατέταξε ανάμεσα στους σπουδαίους συνθέτες της Ελληνικής Εθνικής Σχολής. Ένας μεγαλοφυής συνθέτης από τη Θεσσαλονίκη, που εξύψωσε το μουσικό γόητρο της χώρας μας.

⁸⁴ Γιώργος Λεωτσάκος, «Riadis [Eleftheriadis; Khu], Emilios», 1.

⁸⁵ Αλέξανδρος Καζαντζής, «Ο Αιμίλιος Ριάδης», *Μουσική κίνησις*, Έτος Α, αρ. 10 (1949): 2.

⁸⁶ Γιώργος Λεωτσάκος, «Riadis [Eleftheriadis; Khu], Emilios», 1.

⁸⁷ Δήμητρα Διαμαντοπούλου-Comejo, «Τα τραγούδια για μια φωνή και πιάνο του Αιμίλιου Ριάδη: αισθητικές σχέσεις ανάμεσα στην γαλλική και την ελληνική μουσική στις αρχές του εικοστού αιώνα», 182.

⁸⁸ Αλέξανδρος Καζαντζής, «Ο Αιμίλιος Ριάδης», 3.

4 Maurice Ravel και Ralph Vaughan Williams

Τον χειμώνα του 1907 ο Άγγλος συνθέτης Ralph Vaughan Williams αποφασίζει να ξεκινήσει μαθήματα σύνθεσης και ενορχήστρωσης με τον Γάλλο συνθέτη Maurice Ravel στο Παρίσι που την εποχή εκείνη⁸⁹ «αν και νεότερος [...] είχε αξιοσημείωτη επιτυχία και η μαεστρία του στην ενορχήστρωση ήταν ανίκητη.»⁹⁰ Την απόφαση παίρνει μετά την παρότρυνση του Michel- Dimitri Calvocoressi, στενού φίλου του Ravel.⁹¹

Ο Calvocoressi, μία πολυσχιδής προσωπικότητα, υπήρξε σημαντικός μουσικολόγος και κριτικός της εποχής. Αν και ελληνικής καταγωγής, γεννήθηκε στις 2 Οκτωβρίου 1877 στη Μασσαλία και αφού παράτησε τη Νομική σχολή, σπούδασε αρμονία με τον Xavier Leroux στο Conservatoire του Παρισιού. Εκεί γνωρίζεται με τον ταλαντούχο Maurice Ravel και θέτουν τα θεμέλια μιας μακροχρόνιας και στενής σχέσης.⁹²

Όταν, λοιπόν, ο Vaughan Williams τον συναντά και του εμπιστεύεται πως θέλει να ξεκινήσει μαθήματα με τον d' Indy, ο Calvocoressi του συστήνει να παρακολουθήσει μαθήματα με τον Ravel. Σε επιστολή του στον Calvocoressi τον Νοέμβριο του 1907 αναφέρει ο Williams⁹³: «[...]Σας γράφω για να σας ενημερώσω ότι ελπίζω να είμαι στο Παρίσι την Πέμπτη το απόγευμα στις 12 Δεκεμβρίου και θα έχω την τιμή να σας επισκεφτώ την επόμενη μέρα [...]»⁹⁴.

Κατά την διάρκεια των μαθημάτων που γίνονταν τέσσερις ή πέντε φορές την εβδομάδα για τρεις μήνες περίπου⁹⁵, ο Ravel εκτός από την ενορχήστρωση, «σύστησε στον Williams την μουσική της ρώσικης εθνικής σχολής. Ο Rimsky-Korsakov και ο Mussorgsky είχαν κάνει για την παραδοσιακή μουσική της χώρας τους, ακριβώς ό,τι και ο Williams έκανε με τους συναδέλφους του για την αγγλική μουσική [...]».⁹⁶

Ο Ralph Vaughan Williams από την δική του μεριά θα εκφράσει τις εξής σκέψεις για τα μαθήματα με τον Ravel: «Ήταν πολύ μπερδεμένος στην πρώτη μας συνέντευξη. Όταν του έδειξα μερικές από τις δουλειές μου είπε ότι στα πρώτα μαθήματα θα έπρεπε καλύτερα να γράψω ένα μικρό μινουέτο σε στυλ Mozart. Είδα αμέσως ότι πρέπει να δράσω ταχύτατα και είπα στα καλύτερα γαλλικά μου “Κοίτα εδώ, έχω παρατήσει τον χρόνο μου, την δουλειά μου, τους φίλους μου και την καριέρα μου για να έρθω εδώ και να μάθω από εσένα και δεν πρόκειται να γράψω ένα μικρό μινουέτο σε στυλ Mozart!”. Μετά από αυτό γίναμε σπουδαίοι φίλοι και έμαθα πολλά από αυτόν. Για παράδειγμα ότι ο βαρύς αντιστικτικός «Γευτονικός» τρόπος δεν ήταν απαραίτητος. “Πολύπλοκος, αλλά όχι μπερδεμένος” ήταν το ρητό του

⁸⁹Arbie Orenstein, *A Ravel Reader*, 93.

⁹⁰Holmes, *Vaughan Williams: his life and times*, 38.

⁹¹Ursula Vaughan Williams, *Ralph Vaughan Williams: A biography of Ralph Vaughan Williams*, (London: Oxford University Press, 1964), 79.

⁹²Abraham Gerald «Calvocoressi Michel-Dimitri», *The New Grove Dictionary of Music and Musicians 2001* <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.04622>

⁹³Vaughan Williams, *Ralph Vaughan Williams: A biography of Ralph Vaughan Williams*, 79.

⁹⁴Ο.π., 79.

⁹⁵Arbie Orenstein, *A Ravel Reader*,93.

⁹⁶Holmes, *Vaughan Williams: his life and times*, 38.

[...]»⁹⁷. Σε άλλη επιστολή του, στον Calvocoressi αυτή την φορά, θα δηλώσει: « Πρέπει να σου γράψω μια γραμμή για να σε ευχαριστήσω που μου γνώρισες τον άνθρωπο που είναι ακριβώς αυτό που έψαχνα. Από όσο ξέρω τα δικά μου λάθη, τα βρήκε όλα ακριβώς και μου λέει να κάνω αυτό ακριβώς που κατά το ήμισυ ένιωθα στο μυαλό μου ότι έπρεπε να κάνω – απλά ήθελα μιλητό [...]».⁹⁸

Οι δύο άντρες με το πέρασμα των χρόνων έγιναν εγκάρδιοι φίλοι και συνήθιζαν να περνούν ποιοτικό χρόνο μαζί, κυρίως όταν ο Ravel επισκεπτόταν τον Williams στην Αγγλία.⁹⁹ Η στενή τους σχέση αποδεικνύεται και από το σύνθημα κλείσιμο των επιστολών του Ravel προς τον Williams: «[...] Ελπίζω η κυρία Vaughan Williams να είναι καλά στην υγεία της. Παρακαλώ, δώσε της τους θερμούς χαιρετισμούς μου και αγαπημένε μου φίλε, πιστεύω στην εγκάρδια φιλία σας, Maurice Ravel».¹⁰⁰

⁹⁷ Vaughan Williams, *Ralph Vaughan Williams: A biography of Ralph Vaughan Williams*, 79.

⁹⁸ Ο.π., 80.

⁹⁹ Ο.π., 86.

¹⁰⁰ Arbie Orenstein, *A Ravel Reader*, 172.

5 Maurice Ravel και Αιμίλιος Ριάδης

Λίγα γνωρίζουμε για την μαθητεία του Ριάδη στο πλευρό του Maurice Ravel και μπορούν να τεκμηριωθούν. Ο Αιμίλιος Ριάδης έζησε στο Παρίσι το 1910-1915 και πήρε μαθήματα από τον Γάλλο συνθέτη,¹⁰¹ ο οποίος φαίνεται να αποκαλούσε τον Ριάδη με εγκωμιαστικά σχόλια: «Ο ιδιοφυής μαθητής μου, ο Έλληνα Ριάδης».¹⁰² Παρόλα αυτά, σύμφωνα με την διδακτορική διατριβή της Δήμητρας Διαμαντοπούλου-Cornejo -σε αντίθεση με την αρχική άποψη που εξέφρασε ο Κωνσταντίνος Καρατζίδης στο Μακεδονικόν Ημερολόγιον το 1937 και αναπαρήγαγαν μετέπειτα πολλοί σε άρθρα και βιογραφικές απόπειρες του Έλληνα συνθέτη- ο Αιμίλιος Ριάδης ίσως να πήρε συμβουλές για το έργο του και να μην μαθήτευσε στο πλάι του Ravel, καθώς βιογραφίες του Γάλλου συνθέτη, έγγραφα, συνεντεύξεις της εποχής δεν φανερώνουν κάτι τέτοιο.¹⁰³ Αδιαμφισβήτητος είναι όμως ο θαυμασμός του Θεσσαλονικιού συνθέτη για τον Ravel, καθώς αποτελούσε ένα από τα αγαπημένα του πρότυπα και αφιέρωσε μάλιστα το έργο για πιάνο «Homage a Ravel», η παρτιτούρα του οποίου διασώζεται στο αρχείο «Αιμίλιος Ριάδης» της βιβλιοθήκης «Λίλιαν Βουδούρη».¹⁰⁴

¹⁰¹ George Leotsakos, «Riadis [Eleftheriadis; Khu], Emilios», <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.23340>

¹⁰² Σώτος Βασιλειάδης, «Αιμίλιος Ριάδης: 1886-1935», 11.

¹⁰³ Δήμητρα Διαμαντοπούλου-Cornejo, «Τα τραγούδια για μια φωνή και πιάνο του Αιμίλιου Ριάδη: αισθητικές σχέσεις ανάμεσα στην γαλλική και την ελληνική μουσική στις αρχές του εικοστού αιώνα», 110-111.

¹⁰⁴ Ισμήνη Τζερμιά-Σακελλαροπούλου, *Ό,τι θυμάμαι από τη μαθητεία μου κοντά στον Αιμίλιο Ριάδη*, 363.

ΔΕΥΤΕΡΟΜΕΡΟΣ

1 Maurice Ravel, Quator pour instruments a cordes

Ο Ravel στα είκοσι επτά του μόλις χρόνια συνθέτει το κουαρτέτο εγχόρδων, ένα έργο που σύμφωνα με τον ίδιο: «Το κουαρτέτο εγχόρδων μου (1902 -1903) αντανάκλα μια ενασχόληση με τη μουσική δομή, ατελώς υλοποιημένη, αναμφίβολα, αλλά που φαίνεται πολύ πιο ξεκάθαρη από τις προηγούμενες συνθέσεις μου.».¹⁰⁵ Παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στις 5 Μαρτίου 1904 στο Schola Cantorum στο Παρίσι από το κουαρτέτο Heyman, με τους κριτικούς να δηλώνουν πως το κουαρτέτο είναι ένα αριστούργημα «[...] ένα θαύμα χάρης και τρυφερότητας, ένα εξάισιο κόσμημα πολυφωνίας, το οποίο ήξερε πώς να υποτάσσεται στις απαιτήσεις της κλασικής φόρμας, χωρίς να εκδηλώνει οποιονδήποτε από τους περιορισμούς του» αναφέρει χαρακτηριστικά ο κριτικός Roland-Manuel.¹⁰⁶ Το κουαρτέτο εγχόρδων αν και αφιερωμένο στον αγαπημένο δάσκαλο του Ravel, Gabriel Faure δεν φάνηκε να τον ικανοποίησε, καθώς το έκρινε αυστηρά. Αυτός όμως που συνεχάρη τον Maurice ήταν ο συνθέτης Claude Debussy που γράφει σε έντονο ύφος στον νεαρό συνθέτη: «Στο όνομα των θεών της μουσικής και του δικού μου, μην αγγίζεις το παραμικρό στο κουαρτέτο.».¹⁰⁷ Εν ολίγοις, το κουαρτέτο εγχόρδων του Maurice Ravel αντανάκλα την νεανική αυτοπεποίθηση και ευφυΐα του συνθέτη.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Arbie Orenstein, *A Ravel Reader*, 30.

¹⁰⁶ Goss, *Bohemia: The Life of Maurice Ravel*, 69.

¹⁰⁷ Ο.π., 69-70.

2 Ralph Vaughan Williams, String Quartet in A minor

Στα εικοστά ένατα γενέθλια της τον Φεβρουάριο του 1943, η Jean Stewart λαμβάνει ως δώρο από τον Williams τα πρώτα δύο μέρη από ένα κουαρτέτο εγχόρδων, ώστε να το παίξει η Jean με το Menges Quartet, στο οποίο ήταν βιολίστα. Συνοδεύονταν από ένα γράμμα στο οποίο ο Williams αναφέρει: «Πολυαγαπημένη μου Jean, Αλίμονο! Το Scherzo αρνείται να υλοποιηθεί και θα πρέπει να περιμένει τα επόμενα γενέθλια σου [...]».¹⁰⁸ Όντως μέσα στον επόμενο χρόνο ο Ralph καταφέρνει να ολοκληρώσει το κουαρτέτο εγχόρδων και όχι μόνο το αφιερώνει στην Jean, αλλά είναι προφανές ότι γράφτηκε για να το παίξει αυτή, καθώς η βιόλα ανοίγει το κάθε μέρος, δίνοντας της ιδιαίτερη σημασία.¹⁰⁹ Στον επίλογο του έργου έχει σημειώσει ο Άγγλος συνθέτης: «Χαιρετίσματα από την Joan στην Jean». Η αιγιματική Joan δεν είναι άλλη από την Ιωάννα της Λορένης, καθώς το κυρίως θέμα είχε αρχικά γραφτεί για μια ταινία για την γαλλίδα μάρτυρα, που όμως δεν έγινε ποτέ. Επιπλέον, στο τρίτο μέρος του κουαρτέτου εγχόρδων έβαλε μέρος της παρτιτούρας για την ταινία 49th Parallel, αποδεικνύοντας έτσι ότι ο Williams χρησιμοποιούσε πολλές φορές κοινό υλικό για τις συνθέσεις του.¹¹⁰ Το κουαρτέτο εγχόρδων παρουσιάστηκε πρώτη φορά στις 12 Οκτωβρίου 1944 σε συναυλία στην Εθνική Πινακοθήκη του Λονδίνου, με αφορμή τα εβδομηκοστά δεύτερα γενέθλια του Williams. Το έργο παρουσιάστηκε από το Menges Quartet, όπου συμμετείχε και η βιολίστα Jean.¹¹¹ Η τελευταία θα δηλώσει σε επιστολή της στον Ralph Vaughan Williams: «[...] Χωρίς υπερβολή αυτό το κουαρτέτο είναι ό, τι καλύτερο μου έχει συμβεί στην ζωή, και θα συνεχίσει να μου δίνει χαρά για όσο ζω [...]».¹¹²

¹⁰⁸Letter from Ralph Vaughan Williams to Jean Stewart, Letter No. VWL5158 <https://www.vaughanwilliams.uk/letter/vwl5158>

¹⁰⁹Vaughan Williams, *Ralph Vaughan Williams: A biography of Ralph Vaughan Williams*, 255-256.

¹¹⁰Holmes, *Vaughan Williams: his life and times*, 99

¹¹¹Ο.π., 102.

¹¹²Letter from Jean Stewart to Ralph Vaughan Williams, Letter No. VWL1824 <https://www.vaughanwilliams.uk/letter/vwl1824>

3 Αιμίλιος Ριάδης, Παραλλαγές από το κουαρτέτο σε Σολ

Δυστυχώς, δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες να τεκμηριωθούν για την χρονολογία και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ο Θεσσαλονικιός συνθέτης συνέθεσε το κουαρτέτο εγχόρδων. Στις παρτιτούρες του Ριάδη υπάρχουν πολλαπλές δυσανάγνωστε γραφές και η έλλειψη τάξης στα χειρόγραφα του, δυσχέραιναν την προσπάθεια αποκατάστασης του έργου από τον Νίκο Χριστοδούλου και τον Βύρωνα Φιδετζή. Το έργο του Ριάδη βρέθηκε ατελές σε τετράδιο με σκισμένα φύλλα έχοντας τον τίτλο *Quator a cordes* και δεν υπάρχουν πλήρεις και καθαρές παρτιτούρες και οι τίτλοι στα εξώφυλλα δεν είναι γραμμένα από τον Ριάδη.¹¹³ Το έργο παρουσιάστηκε σε συναυλία και δισκογραφήθηκε πρώτη φορά από τους: πρώτο βιολί Γιώργος Δεμερτζής, δεύτερο βιολί Δημήτρης Χανδράκης, βιόλα Πάρις Αναστασιάδης, βιολοντσέλο Βύρων Φιδετζής και κυκλοφόρησε το 1994 από την δισκογραφική εταιρία Lyra.¹¹⁴

¹¹³Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη», Αρχείο «Αιμίλιος Ριάδης»,
<https://digital.mmb.org.gr/digma/handle/123456789/33742>

¹¹⁴Νέο Ελληνικό Κουαρτέτο, Αιμίλιου Ριάδη Έργα 1, Lyra 0116, 1994, ψηφιακός δίσκος

Βιβλιογραφία

- Connock, Stephen. <https://rvwsociety.com/comprehensive-biography>
- Day, James. Vaughan Williams. London: J.M. Dent & Sons Ltd 1961.
- Gerald Abraham. «Calvocoressi Michel-Dimitri». The New Grove Dictionary of Music and Musicians 2001. <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.04622>
- Goss, Madeleine. Bolero: The Life of Maurice Ravel. New York: Holt 1940.
- Holmes, Paul. Vaughan Williams: his life and times. London: Omnibus Press 1997.
- Ivry, Benjamin. Maurice Ravel: A Life. New York: Welcome Rain 2000.
- Letter from Jean Steward to Ralph Vaughan Williams, Letter No. VWL1824 <https://www.vaughanwilliams.uk/letter/vwl1824>
- Letter from Ralph Vaughan Williams to Jean Steward, Letter No. VWL5158 <https://www.vaughanwilliams.uk/letter/vwl5158>
- Lunn, John E. and Vaughan Williams, Ursula. Ralph Vaughan Williams: a pictorial biography. London: Oxford University Press 1971.
- Nichols, Roger. Ravel. New Haven and London: Yale University Press 2011.
- Orenstein, Arbie. A Ravel Reader. Mineola, US: Dover (2003) [1989].
- Βασιλειάδης, Σώτος. «Αιμίλιος Ριάδης: 1886-1935». Μουσική κίνησις Έτος Γ αρ. 42, 1952.
- Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη». Αρχείο «Αιμίλιος Ριάδης». <https://digital.mmb.org.gr/digma/handle/123456789/33742>
- Διαμαντοπούλου-Cornejo , Δήμητρα. «Τα τραγούδια για μια φωνή και πιάνο του Αιμίλιου Ριάδη: αισθητικές σχέσεις ανάμεσα στην γαλλική και την ελληνική μουσική στις αρχές του εικοστού αιώνα». διδ. διατρ., Sciences de l' Homme et de la Société, 2001. <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/22838?lang=el#page/438/mode/2up>
- Καζαντζής, Αλέξανδρος. «Ο Αιμίλιος Ριάδης». Μουσική κίνησις Έτος Α, αρ. 10 1949.
- Λεωτσάκος, Γιώργος. «Riadis [Eleftheriadis; Khu], Emilios». The New Grove Dictionary of Music and Musicians 2001. <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.23340>
- Νέο Ελληνικό Κουαρτέτο. Αιμίλιου Ριάδη Έργα 1. Lyra 0116, 1994. ψηφιακός δίσκος.
- Τζερμιά-Σακελλαροπούλου, Ισμήνη. Ό,τι θυμάμαι από τη μαθητεία μου κοντά στον Αιμίλιο Ριάδη 1994.
- Φωτεινός, Πέτρος. «ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΡΙΑΔΗΣ». Μακεδονικές Ημέρες 1936.